

Milka Lukić
(Pedagoški fakultet, Osijek)

BILJEŽENJE JERA U PSALTIRU PRVOTISKA BREVIJARA IZ 1491. GODINE

U radu se promatra bilježenje *jera* u sljedećim slučajevima: *jer* se više ne piše, piše se u riječima gdje mu po etimologiji nije mjesto, gotovo se redovito bilježi na kraju riječi, promatra se njegovo bilježenje u prijedlozima te slučajevi u kojima se samo ponekad piše/ne piše (*jer* se bilježi izostavnikom, uglavnom u sredini riječi, te štapićem uglavnom u finalnoj poziciji). Statistička analiza podataka potvrđuje tendenciju njegova potpuna gubljenja čija je svrha rasterećivanje grafijskoga sustava. Još je uvijek jaka tendencija bilježenja poluglasa u zamjenicama, a riječi najizloženije njegovu ispuštanju su prijedlozi. *Jer* je na kraju 15. stoljeća još samo tradicijska pisarska manira s već vrlo izraženom tendencijom opadanja.

Brevijar iz 1491. godine (Brevijar po zakonu rimskoga dvora), poznatiji kao Kosinjski brevijar¹ paleoslavističkoj je znanosti poznat kao jedna od pet hrvatskoglagoljskih inkunabula koja prema podjeli Šime Jurića² pripada skupini inkunabula pisanih hrvatskim jezikom (crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije) i glagoljskim pismom. U tu skupinu ulaze inkunabule pisane na domaćem tlu, od kojih su

---

¹ Cjelovitu studiju o Kosinjskom brevijaru napisala je Anica Nazor. Riječ je o knjizi Brevijar po zakonu rimskoga dvora (1491.), GZ Hrvatske, Zagreb 1991. Iscrpne podatke autorica daje i u tekstu u povodu 500. obljetnice brevijara Blaža Baromića (1493-1993) koji je objavljen u Croatici, sv. 37/38/39, Zagreb 1993. Eduard se Hercigonja također bavi istom problematikom u članku Ponovno rođenje knjige (Filologija, br. 20-21, Zagreb 1992/93).

neke tiskane na području Hrvatske. Upravo je mjesto tiskanja ovoga Brevijara predmetom još uvijek živih znanstvenih rasprava među kojima se mnoge priklanjaju tezi o postojanju tiskare u Kosinju³ (po čemu Brevijar i zovemo kosinjskim). Brevijar po zakonu rimskoga dvora iz 1491. slavistima je poznat pred kraj prošloga stoljeća. Pronalazi ga talijanski slavist Emilio Teza u venecijanskoj biblioteci Marciana (gdje se i danas čuva) o čemu izviješćuje znanstvenu javnost 1896. godine. Neovisno o talijanskom slavistu Vjekoslav je Štefanić na temelju ulomka sačuvanog na pergameni u Vatikanskoj biblioteci (uskrsna tablica) ustvrdio da je riječ o 1491. godini, o čemu je napisao opširnu studiju.⁴

Prema svojim se jezičnim i tekstološkim osobinama Brevijar uklapa u kvarnersko-istarsku glagoljašku sredinu.⁵

Do danas je poznat samo jedan sačuvani primjerak (biblioteka Marciana u Veneciji) i pergamentni ulomak kalendara.

Budući da se u ovome radu promatra bilježenje *jera* u Psaltiru Kosinjskoga brevijara (Ps3, Ps12, Ps14, Ps22, Ps24, Ps25, Ps27, Ps37, Ps53, Ps99, Ps101, Ps103, Ps108, Ps122, Ps136) smatram potrebnim reći nešto o njegovu razvoju.

U znanstvenoj su literaturi *jerovi* poznati pod različitim nazivima.⁶ Njihov je nastanak vezan uz jednu od glasovnih tendencija u oblikovanju samoglasničkoga sustava praslavenskoga jezika poznatu kao prijelaz kvantitativnih u kvalitativne razlike. Riječ je o dvama glasovima, tzv. *joru* i *jeru* (u skladu s nazivima glagoljičke i ćiriljičke

² Šime Jurić, Hrvatske inkunabule, Slovo 34, Zagreb 1984., str. 82.; Jurić je učinio podjelu koja hrvatske inkunabule raspoređuje u tri skupine. Uz već spomenutu prvu, u drugu skupinu ulaze inkunabule objavljene na drugim stranim jezicima (uglavnom latinskom, jeziku učene Europe, i na talijanskom, jeziku našega prvog susjeda) dok treću skupinu čine one inkunabule koje su tiskali ili izdali hrvatski tipografi i izdavači koji su djelovali izvan svoje zemlje.

³ Golema zasluga za pružanje dokaza o postojanju glagoljske tiskare u Kosinju pripada Zvonimiru Kulundžiću (Kosinj, kolijevka štamparstva slavenskoga juga, vlastita naklada, Zagreb 1960.; Glagoljaška štamparija XV-XVI stoljeća Kosinj-Senj-Rijeka, Senjski zbornik II, 1966, str. 167-308). Opširnije o ovoj temi vidi u već spomenutom djelu u bilješki br. 1 te u člancima iste autorice Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. do Brozićeva brevijara 1561., Slovo 34, Zagreb, str. 7-16., Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494-1508, Slovo 21, Zagreb 1971.; te u knjizi Josipa Leonarda Tandarića, Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost, rasprave i prinosi, KS, Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb 1993.

⁴ Vjekoslav Štefanić, Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz god. 1491. Rad, knj. 285, Zagreb 1951., 53-95, tab. I-XIII.

⁵ Josip Tandarić, Hrvatskoglagoljski tiskani brevijar iz 1491., Slovo 34, Zagreb 1984, str. 129.

azbuke). *Jor* se kao tvrdi, velarni glas razvio iz indoeuropskoga kratkog u (<u) dok se njegov meki, palatalni parnjak razvija iz kratkoga glasa i (<i). Oni su, dakle, najprije dijelom praslavenskoga, a potom i staroslavenskoga vokalskog sustava, a u IX. su stoljeću svakako dva posebna, međusobno različita znaka. U vremenu iz kojega potječe Kosinjski brevijar oni su kao takvi već dugo samo dio jezične povijesti pa ih više ne držimo dijelom reprezentativnog glasovnog (vokalskog) sustava hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika već samo tradicijskom pisarskom manirom. Naime, *jerovi* su se na našem tlu izjednačili još u 11. stoljeću *usljed opće južnoslavenske depalatalizacije*.⁷ I kao takav (izjednačen), *jer* još uvijek predstavlja *jedan od najtežih problema pri interpretaciji grafije hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika*.⁸ U svojim je proučavanjima liturgijskih hrvatskoglagoljskih rukopisnih kodeksa 14. i 15. stoljeća Milan Mihaljević utvrdio pojavu četiriju znakova za *jer* od kojih su najčešći štapić (I) i izostavnik (').⁹

Na predstavljenom će korpusu biti razmotren način bilježenja *jera* s obzirom na sljedeće slučajeve:

- a) *jer* se više ne piše
- b) piše se u riječima gdje mu po etimologiji nije mjesto
- c) gotovo se redovito bilježi na kraju riječi
- d) pisanje u prijedlozima
- e) *jer* se samo ponekad piše/ne piše.

Psalmi Kosinjskoga brevijara (u daljnjem tekstu Kos/Ps) *jer* bilježe dvama znakovima: štapićem (I) uglavnom na kraju riječi i izostavnikom (') uglavnom u sredini riječi, iako postoje i slučajevi koji se u potpunosti ne uklapaju u zadanu shemu (*jer* zabilježen štapićem ponekad nalazimo i u sredini riječi dok *jer* zabilježen izostavnikom ponekad nalazimo na kraju riječi).

---

⁶ Josip Hamm spominje nazive iracionalni suglasnici (Fortunatov), überkürze (Leskien) te izvorne crkvenoslavenske termine *jor* i *jer* (prema nazivima glagoljičnih slova, oslobođene dodatnih konotacija), Staroslavenska gramatika, ŠK Zagreb 1974., str. 80. Iste nazive navodi i Stjepan Damjanović dodajući poluglasnike i polusamoglasnike, Staroslavenski glasovi i oblici, Zagreb 1995., str. 43.

⁷ Josip Hamm, Hrvatski tip crkvenoslavenskoga jezika, Slovo 13, Zagreb 1963., str. 52.

⁸ Milan Mihaljević, Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, Zagreb 1991., str. 48.

⁹ Isto, str. 49.

Bilježenje jera štapićem (I)

Budući da je korpus sužen (samo 15 psalama) navodim sve primjere u kojima se *jer* bilježi.

Kos/Ps 3: vstajut^{6,2}, v6nzu³, zastupnik^{6,4}, vazvah^{6,5}, glasom^{6,5}, moim^{6,5}, vazvah^{6,5}, az^{6,6}, usnuh^{6,6}, spah^{6,6}, g(ospod)^{6,6}, vstah^{6,6}, napadajućih^{6,7}, okrst^{6,7}, grěšnih^{6,8}, l(ju)d(ě)h^{6,8}, tvoih^{6,9};

Kos/Ps 12: noć^{6,2}, s(vě)t^{6,2}, moem^{6,2}, dan^{6,2}, 2, noć^{6,2}, vrag^{6,3}, r(e)čet^{6,5}, n^{6,5}, milost^{6,6}, tvoem^{6,6};

Kos/Ps 14: načnet^{6,1}, tvoem^{6,2}, svoim^{6,3}, svoem^{6,3}, ezikom^{6,3}, priět^{6,3}, uničizen^{6,4}, est^{6,4}, nim^{6,4}, slavit^{6,4}, nepovinnih^{6,5}, priět^{6,5}, v(ě)k^{6,5} (2x), b(eroš)^{6,5}, pomenuh^{6,5}, shranih^{6,5}, zakon^{6,5}, naš^{6,5};

Kos/Ps 22: ugotoval^{6,5}, děem^{6,5}, kol^{6,5}, est^{6,5}, t^{6,5}, dom^{6,6}, Gospodom^{6,6};

Kos/Ps 24: vzdvig^{6,1}, up'vah^{6,2}, nek^{6,2}, stazam^{6,4}, tvoim^{6,4}, B(og)^{6,5}, trpeh^{6,5}, sut^{6,6}, hteh^{6,7}, blag^{6,8}, prav^{6,8}, blagih^{6,13}; sud^{6,9}, tvoim^{6,4}, B(og)^{6,5}, blag^{6,8}, prav^{6,8}, G(ospod)^{6,8}, zakon^{6,8}, dast^{6,8}, sagrašajućim^{6,8}, nastavit^{6,9}, naučit^{6,9}, putem^{6,9}, svoim^{6,9}, vzikajućim^{6,10}, grěh^{6,11}, est^{6,11}, č(lově)k^{6,12}, zak(o)n^{6,12}, nasl(ě)dit^{6,13}, G(ospod)^{6,14}, vs(ěe)m^{6,14}, zav(ě)t^{6,14}, ěvit^{6,14}, im^{6,14}, istrgnut^{6,15}, edinočed^{6,16}, nič^{6,16}, es(a)m^{6,16}, az^{6,16}, bēed^{6,17}, vižd^{6,18}, trud^{6,18}, vij^{6,19}, neprav(a)dnim^{6,19}, up(6)vah^{6,20}, m6ně^{6,21}, vs(ě)h^{6,22}, Ps(a)l(a)m⁶;

Kos/Ps 25: az^{6,1}, mil(o)st^{6,3}, est^{6,3}, sēd^{6,4}, s(a)mnom^{6,4}, vznenaviděh^{6,5}, crikav^{6,5}, lukav(i)h^{6,5}, olt(a)r^{6,6}, ispov(e)m^{6,7}, sut^{6,10}, ih^{6,10}, mit^{6,10}, hodih^{6,11}, v cr(i)kvah^{6,12}, G(ospod)⁶, Antifon;

Kos/Ps 27: nishodeć(i)m^{6,1}, gl(a)s^{6,2}, s^{6,3}, mir^{6,3}, srcih^{6,3}, ih^{6,3}, im^{6,4} (3x), dělom^{6,4}, ih^{6,4} (4x), načinaniem^{6,4}, děl(o)m^{6,4}, ruk^{6,4}, děl^{6,5}, G(ospod)n(i)h^{6,5}, ih^{6,5}, bl(agoslovle)n^{6,6}, Gospod^{6,6} (2x), glas^{6,6}, pomoćn(i)k^{6,6}, zaštitnik^{6,6}, b(i)st^{6,7}, plt^{6,7}, ljudem^{6,8}, svoim^{6,8}, zabitel^{6,8}, im^{6,8}, spasenim^{6,8}, Gospod⁶, Antifon, zaštitit(e)l⁶, Antifon;

Kos/Ps 37: gn(ě)vom^{6,2}, tvoim^{6,2}, v6nzu³, v^{6,3}, utvrđil^{6,3}, něšt^{6,4,8,11}, v kost(e)h^{6,4}, moi^{6,4} (2x), grěh^{6,4}, postradah^{6,7}, v(a)s^{6,7}, dan^{6,7}, hoždah^{6,7}, ozloblen^{6,9}, běh^{6,9}, reko^{6,9}, s(vě)tl(o)st^{6,11}, n^{6,12}, l6stem^{6,13}, v(a)s^{6,13}, gluh^{6,14}, sliš(a)h^{6,14}, ust^{6,14}, svoih^{6,14}, č(lově)k^{6,15}, up'v(a)h^{6,16}, r(ě)h^{6,17}, bol(ě)z(a)n^{6,18}, az^{6,19}, v6zveću^{6,19}, živut^{6,20}, gor(a)h^{6,21}, pomoć^{6,22}, put⁶, Antifon, oblak⁶, Antifon, vskl(i)knem⁶, Antifon, Ps(ala)m⁶, Antifon;

Kos/Ps 53: m(o)l(ita)v6,4, m(o)ih6,4, B(og)6,6, G(ospod)6,6, vrag(o)m6,7, moim6,7;

Kos/Ps 99: radost6,2, G(ospod)6,3, B(og)6,3, n(a)š6,3, pěn'nih6,4, bl(a)g6,5, G(ospod)6,5, v(še)k6,5, m(i)l(o)st6,5;

Kos/Ps 101: pridet6,2, dan6,3 (2x), bih6,5, zabih6,5, bih6,7, vran6,7, zaboléh6,8, š6,10, pl(a)čem6,10, rastvarah6,10, v6znes6,11, šěn6,12, pamet6,13, rod6,13 (2x), vskrs6,14, Sion6,14, ušćedit6,15, saziēt6,17, G(ospod)6,17, Sion6,17, smerenih6,18, ih6,18, rod6,19, im6,19, G(ospod)6,20, okovanih6,21, g(ospod)ne6,22, v6,22, vkup6,22, v'zvestit,22 san6mut,23, moi6,24, d6ni,25, načetak6,26, sut6,26, iskon6čajut se, 28, tvoih6,29, ih6,29, v6k6,29, Psalam6.

Kos/Ps 103: isp(o)v(ě)dan6i,1, propev6,2, og(a)n6,4, v(ě)k6,5, p(a)leć,6, g(o)r(a)h6,6, vst(a)nut6,6, ot6,7, pogibnut6,7, vshod(e)t6,8, os(no)v(a)l6,8, im6,8, predel6,9, preid(u)t6,9, d(a)bréh6,10, gor6,10, poždut6,11, glas6,12, pr(e)vitajut6,12, pr(ě)v(i)sprnih6,13, svoih6,13, del6,13, tvoih6,13, sk(o)tom6,14, č(lově)kom6,14, hl(ě)b6,14, nas(a)d(i)l6,16, obl(a)daet6,17, el(e)nem6,18, k(a)m(e)n6,18, zaecem6,18, zap(a)d6,19, preidut6,20, izid(e)t6,23, č(lově)k6,23 nes't6,25, im6,27,28, duh6,29, ih6,29, G(ospod)6,31, deleh6,31, svoih6,31, gorah6,32, moem6, 33, im6,35, Psalam6;

Kos/Ps 108: ěaz(i)kom6,3, lastivom6,3, obl6g(a)hu me,4, děh6,4, z6lo,5, nenav(i)st6,5, n6,6, d6ěv(a)l6,6, stanet6,6, sud(e)t6,7, izid(e)t6,7, osuen6,7 v6,7, grih6,7, d6ni,8, in6,8, v6dova,9, d6vižućei,10, s6voih6,10, vshl(i)p(a)jut6,10, domov6,10, ispitaet6,11, zaimodav(a)c6,11, v6sa,11, rashitet6,11, trud6,11, pomiluet,12, rod6,13, in6,13, pred6,14, Gosp(o)dem6,14, gréh6,14, ocest(i)t6 se, 14, potreb(i)t6,15, pamet6,15, ih6,15, sr6cem6,17, blagoslov6leniju,18, gl(agol)juć(i)h6,20, m(i)l(o)st6,21, n(i)šć6,22, ubo6,22, az6,22, v6,22, bih6,25, im6,25, sr(a)m6,29, v6shvalju,30, m(o)l(ita)v6, Antifon;

Kos/Ps 122: r(a)b6,2, g(ospod)6,2;

Kos/Ps 136: sedom6,1, obosihom6,2 (!) – riječ je najvjerojatnije o pisarevoj pogrješci (oběsihom6), sl(o)v(e)s6,3, p(ě)sannih6,3, n(a)m6,3, p(ě)s(a)n6,3, sionskih6,3, vsp6em6,4, ez(i)k6,6, d(a)n6,7, er(u)s(oli)msk6,7, b(la)ž(e)n6,8, vzd(a)st6,8, nam6,8, imet6,9, razbiet6,9, k(a)m(e)n6,9, n(a)m6, An(tifon).

Bilježenje jera izostavnikom (')

Kos/Ps 3:-

Kos/Ps 12:-

Kos/Ps 14:-

Kos/Ps 22:-

Kos/Ps 24: up'vah6,2

Kos/Ps 25: up'vae,1
 Kos/Ps 27: up'va,7
 Kos/Ps 37: up'v(a)h6,16
 Kos/Ps 53: z'lač,7
 Kos/Ps 99: pen'nih6,4
 Kos/Ps 101: k',3, v'zvestit,22
 Kos/Ps 103: bist',20, s'lnce,22, nes't6,25, napl'net,28
 Kos/Ps 108: p'lt,24, p'rošen(i)ju,25
 Kos/Ps 122:-
 Kos/Ps 136:-

Prema kvantitativnom brojenju (broje se redom sve riječi uključujući ponavljanja) *jer* je zabilježen u 465 riječi, od čega je u samo trinaest riječi zabilježen izostavnikom. U jedanaest je riječi izostavnik u sredini, a samo u dvije je zapisan na kraju, i to u prijedlogu *k6 – k'* kada se našao ispred lične zamjenice (genitiv lične zamjenice az6) *k' mne* (Kos/Ps101,3) i u trećem lice jednine aorista pomoćnoga glagola *byti – bist'* (Kos/Ps103,20).

U ostalih je 450 riječi *jer* zabilježen štapićem. Samo je u 18 riječi štapić zabilježen u sredini riječi: u zamjenicama (*m6ne* Kos/Ps24,21, *s6voih6* – na etimologijski neopravdanom mjestu - Kos/Ps108,10, *v6sa* Kos/Ps108,11), u tzv. teškim konsonantskim skupinama (*v6nzu* Kos/Ps27,3 *l6stem6* Kos/Ps37,13, *v6zveću* Kos/Ps 37,19, *v6znes6*, Kos/Ps101,11, *d6ni* Kos/Ps101,25, 108,8, *obl6g(a)hu me* Kos/Ps108,4, *v6dova* Kos/Ps108,10, *iskon6čajut* KOs/Ps101,28) u nastavku *-6je* za srednji rod imenica (*isp(o)v(i)dan6i* Kos/Ps103,1), dok se u četiri riječi (kvalitativno tri, jer se oblik *up'v(a)h6* pojavljuje dva puta) pojavljuje zapisan na oba načina, i kao izostavnik u sredini riječi i kao štapić na kraju: *up'vah6* (Kos/Ps24,2; Kos/Ps37,16), *pen'nih6* (Kos/Ps99,4), *nes't6* (Kos/Ps103,25).

Relativno mali broj primjera bilježenja *jera* ukazuje da je tradicija njegova pisanja u opadanju. Do zanimljivih je zaključaka o bilježenju *jera* u Kos/Ps došao Ivan Jurčević koji je tu pojavu proučio na cijelom korpusu Psaltira. Usporednom je analizom početnog i završnog dijela Psaltira došao do zaključaka da se pri koncu Psaltira znak za *jer* ispušta u više od 60% slučajeva *što govori o znatnom odstupanju Kos od (orto)grafijske tradicije, rasterećivanju grafijskoga sustava odbacivanjem suvišnih znakova*.¹⁰ Ivan Jurčević tu pojavu naziva *inovacijskom značajkom Kos*.

Svi primjeri koji se ovdje iznose predstavljaju slučajeve pisanja *jera* u slabom položaju (na kraju riječi, u sredini riječi ispred sloga s punim

vokalom ili *jerom* koji je u jakom položaju). Oni su se u tom položaju u živom narodnom govoru izgubili ne ostavivši traga.¹¹

a) *jer* se više ne piše

Kos/Ps 3: čto,2, stužajućei,2, spasenie,3, vazvah6,5, vskrnsni,8, sp(a)s(e)nie,9; **Kos/Ps 12:** otvracaeši,1, s(ve)t6,2, bolezan,2, srci,2,vzneset,3, prizri,4, usnu,4, ukr(e)pih,4, stužajućei,5, vzradujut,5, nadeeh,6, srce,6, spaseni,6, davšumu,7, uspon,7, višnago,7; **Kos/Ps 14:** kto,1, vselit,1, pravdu,2, srci,3, ulasti,3, stvori,3, stvori,3, zla,3, bližnee,3, pred,4, klnei se,4, iskrnemu,4, ometaeise,4, srebra,5, nepovinnih6,5, podvižit,5; **Kos/Ps 22:** paset,1, lišit,1, pastvin,2, vseli,2, vspite,2, zla,4, st(u)žajućee,5, umast(i)l,5, državna,5, m(i)l(o)st,6, pož(e)net,6, vse,6, dni,6, vseju,6, dlgotu,6; **Kos/Ps 24:** posmijut,3, vsi,3, (ne)postidet,3, bezakonujućei,4, skaži,4, put,8, krotkie,9, milost,10, vziskajućim6,10, vsedolenie,10, mnog,11, vdvorit,13, drž(a)va,14, boeć(i)m se, 14, istragnet6,15, prizri,16, skrbi, 17, umn(o)ž(i)še,17, moih,17, sm(e)renie,18; **Kos/Ps 37:** utvrdil6,3, mne,3, plti,4, nest,4, prevz(i)du,5, teško,5, vsmrdiš(e),6, sleh,7, konca,7, naplniše,8, nest6,8, ozloblen,9, smerih,9, vzdihanie,9, pred, 10, smet(e),11, (s)mnoju,11, bližni,12, zla, 13, suetn(a)e,13 itd.

Mnogobrojni su primjeri u kojima se *jer* više ne bilježi. Najuočljivije je da se *jer* prestao bilježiti u finalnoj poziciji kada iza njega dolazi enklitika: *nasladit se* 103,34, *napišut se* 101,19, *ispovem se* Kos/Ps 53,8 te da se vokalizirao u jakom položaju: *vazvah6* Kos/Ps 3,5, a pronalaze se i primjeri zamjene originalnog *jora* samoglasnikom *o*: *kogda* Kos 12/4 (2x).

b) *jer* se piše u riječima gdje mu po etimologiji nije mjesto

Kos/Ps3: v6nzuz,3 <vn6zqz, **Kos/Ps99:** pen'nih6,4 <penih6, **Kos/Ps101:** g(ospod6)ne6,22 <gospod6ne, **Kos/Ps103:** s'lnce,22 <sl6n6ce, nes't6,25 < net6, **Kos/Ps108:** d6vižućei,10 <dvižonštei, s6voih6,10 <svoih6, blagoslov6leniju,18 <blagoslovenije/blagoslov6jenije(Su)- i u kanonskim se tekstovima *jer* ponegdje pisao na ovome mjestu, da bi ukazao na palatalnost glasa uz koji se nalazi(6l), p'lt,24 <pl6t6, p'rošen(i)ju,25 <prošenije.

¹⁰ Ivan Jurčević, *Iz poredbenog istraživanja glasova i oblika u Psaltiru Crnojevića (1494.) i hrvatskoglagoljskom prvotisku Brevijara (1491.), Pola mišenijuma Crnojevića štamparije, Zbornik radova, Zagreb 1996, str. 177.*

¹¹ Dragica Malić, *Jezik prve hrvatske pjesmarice, Liber, Zagreb 1972., str. 75.*

Pisanje *jera* tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto među najboljim je dokazima kako srednjovjekovni prepisivač više ne poznaje njegovu pravu funkciju.

c) gotovo redovito bilježenje na kraju riječi

Već se iz navedenog popisa (vidi točku a) zaključuje da je najveći broj zabilježenih primjera sačuvao *jer* u finalnoj poziciji, stoga više ne navodim sve primjere.

Kos/Ps3: zastupnik^{6,4}, vazvah^{6,5}, usnuh^{6,6}, g(ospod)^{6,6}; **Kos/Ps12:** noć^{6,2}, vrag^{6,6}, tvoem^{6,6}; **Kos/Ps14:** svoim^{6,3}, slaviti^{6,4}, zakon⁶ (Antifon); **Kos/Ps:** ugotoval^{6,5}; **Kos/Ps24:** tvoim^{6,4}, B(og)^{6,5}, blag^{6,8}; **Kos/Ps25:** mil(o)st^{6,3}, olt(a)r^{6,6}; **Kos/Ps27:** gl(a)s^{6,2}, ih^{6,4}; **Kos/Ps37:** utvrdil^{6,3}, s(ve)tl(o)st^{6,11}, bol(e)z(a)n^{6,18}.

Jer se najdosljednije bilježi u zamjenicama (lične i posvojne). Gotovo da je nemoguće pronaći primjer u kojemu je *jer* na kraju ovih riječi zaboravljen: moim⁶ Kos/Ps3,5, az⁶ Kos/Ps3,6, tvoem⁶ Kos/Ps14,1, naš⁶ Kos/Ps14,5, ih⁶ Kos/Ps 25,10, svoim Kos/Ps27,8 itd.

d) pisanje u prijedlozima

U tekstovima se pojavljuju tzv. prvotni prijedlozi *k6*, *ot6*, *v6*, *s6*, *bez6* te drugotni *pred6* i *iz6*.¹² Njih ćemo podijeliti prema trima kriterijima:

a) s obzirom na bilježenje *jera*

b) s obzirom na njegovo gubljenje/nepisanje

c) s obzirom na vokalizaciju.

a) *Jer* se bilježi uz sljedeće prijedloge: *s6* grešniki, **Kos/Ps27,3**; *v6* mne, **Kos/Ps37,3**, *v6* Erusolime, **Kos/PsPs101,22**, *v6* grih⁶, **Kos/Ps 108,7**; *n6*, **Kos/Ps37,12**, **Kos/Ps108,6**; *k'* mne, **Kos/Ps101,3**; *ot6* zaprećenie, **Kos/Ps103,7**;

Samo se prijelog *n6* ne pojavljuje niti jednom bez *jera*.

b) Prijedlozi *pred6* i *iz6* (uz već navedene pod br.1 nikada se ne pojavljuju s *jerom*: *pred* nim⁶ **Kos/Ps14,4**; *iz* domov⁶ **Kos/Ps108,10** jer kao proklitike s riječju koja slijedi čine fonetsko jedinstvo.

¹² Podjelu na prvotne prijedloge, tj. one koji pripadaju praindoeuropskom i praslavenskom naslijeđu te na drugotne koji su nastali od priložnih izraza u vrijeme oblikovanja staroslavenskoga jezika vidi u Stjepan Damjanović, Staroslavenski glasovi i oblici, poglavlje Prijedlozi, str. 129.

c) Vokalizacija je prijedloga već vrlo česta pojava. Prijedlozi *k6*, *v6*, *s6*, *n6* zabilježeni su s vokalom *a* ispred ličnih zamjenica, kada iza njih dolazi suglasnik, kada se etimologijski *jor* našao u jakom položaju te ponekad ispred riječi koje počinju samoglasnikom: sa iskrmni **Kos/Ps108**, *na* me **Kos/Ps3,2**, *na* n6 **Kos/Ps12,5**, *va* mne **Kos/Ps37,11**, *sa* mnoju **Kos/Ps37,11**, *va* vrata **Kos/Ps99,4**, *va* ispovedi **Kos/Ps99,4**, *va* utrobu, **Kos/Ps108,18**, *ka* G(ospod)u **Kos/Ps24,15**. Od ukupno 117 prijedloga (prema kvantitativnom brojenju) samo je u 9 slučajeva zabilježen *jer* (7,69%), u 57 slučajeva bilježi se vokal (48,72), a u ostalih 41 slučaj *jer* se izostavlja (35,04%). Dakle, *jer* se zadržao u samo 7,69% primjera, što ukazuje na tendenciju njegova potpuna gubljenja, kao ostatka pisarske tradicije, u prijedlozima.

e) *jer* se samo ponekad piše/ne piše

Primjeri koji najzornije odslikavaju ovu pojavu su imenice *rod6* i *Gospod6* te lična zamjenica *az6*.

Imenica se *rod6* pojavljuje pet puta, a samo je dvaput izostavljen *jer*. Imenica *Gospod6* (u nominativu jednine) zapisana je jedanaest puta i to samo jednom bez *jera*. Zamjenica je *az6* zabilježena dvanaest puta od čega se u pet slučajeva piše bez *jera*.

Takav nas odnos navodi na zaključke o izraženijem čuvanju pisarske tradicije u onim riječima koje imaju posebno značenje za jedan tradicionalni religiozni tekst, kakav su psalmi te da je čuvanje *jera* u njima odraz opće tendencije za vjernim čuvanjem originala predložka s kojega je tekst prepisivan.

Iz svega se rečenog može zaključiti da je tendencija bilježenja *jera* u opadanju, posebice kod prijedloga, te da još uvijek postoje osjetljive riječi koje ga čuvaju kao što su zamjenice (lične i posvojne) te neke imenice karakteristične za biblijski leksik.

LITERATURA

1. S. Damjanović, *Staroslavenski glasovi i oblici*, Zagreb 1995.
2. J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, ŠK Zagreb 1974.
3. Josip Hamm, *Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika*, Slovo 13, Zagreb 1963.
4. I. Jurčević, *Iz poredbenog istraživanja glasova i oblika u Psaltiru Crnojevića (1494.) i hrvatskoglagoljskom prvotisku Brevijara (1491.)*, Pola milenijuma Crnojevića stamparije, Zbornik radova, Zagreb 1996.
5. Š. Jurić, *Hrvatske inkunabule*, Slovo 34, Zagreb 1984.
6. D. Malić, *Jezik prve hrvatske pjesmarice*, Liber, Zagreb 1972.

7. M. Mihaljević, Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, Zagreb 1991.
8. A. Nazor. Riječ je o knjizi Brevijar po zakonu rimskoga dvora (1491.), GZ Hrvatske, Zagreb 1991.
9. Vjekoslav Štefanić, jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz godi. 1491. Rad, knj. 285, Zagreb 1951., 53-95, tab. I-XIII.
10. J. Tandarić, Hrvatskoglagoljski tiskani brevijar iz 1491., Slovo 34, Zagreb 1984.

RECORDING OF THE *JER* SOUND IN THE BOOK OF PSALMS IN THE GLAGOLITIC BREVIARY FROM 1491

This paper will focus on recording of semivowel in the following cases: when semivowel is not used any more, when it is recorded only in words where it etymologically doesn't belong and the cases where it is almost regularly written on the end of the word. I also observed its existence in adverbs as well as in cases in which it's only sometimes used/not used.

Statistic data analysis confirms the tendency of complete semivowel loss in order to make grafic system less complicated. There is still great tendency in recording of semivowel existence in pronouns but the words which are not likely to drop semivowel are adverbs. The use of semivowel at the end of the 15th century is nothing more but traditional writers' manner with already very strong tendency of disappearing.